

V. Судова практика у земельних справах

Тетяна Дроботова

кандидатка юридичних наук,
заслужена юристка України,
суддя, секретарка судової палати для розгляду справ
щодо земельних відносин та права власності
Касаційного господарського суду
у складі Верховного Суду
(Київ, Україна)
tdrobotova@gmail.com

УДК 341.64(4):349.41

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. У статті 55 Конституції України унормовано, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

У наведеному аспекті забезпечення прав людини є пріоритетним напрямом політики держави, що реалізується, зокрема, за допомогою національних механізмів захисту прав людини, а після їх використання – через звернення до відповідних міжнародних органів чи установ.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) як незалежний судовий орган здійснює на наднаціональному рівні контроль за дотриманням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) державами, які її ратифікували, зокрема й Україною, яка, ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені цими міжнародними документами.

Сьогодні Україна є лідером серед країн – учасниць Конвенції за кількістю звернень до ЄСПЛ, що, безсумнівно, засвідчує особливе значення практики цього Суду у формуванні ефективної системи захисту прав фізичних та юридичних осіб в Україні.

Авторка проаналізувала низку рішень ЄСПЛ проти України у справах, які стосуються земельних правовідносин, для виокремлення найбільш поширених порушень положень Конвенції та Першого протоколу до Конвенції із боку держави Україна під час вирішення, зокрема, земельних спорів, аби судові органи нашої держави могли у подальшому не допускати таких порушень і здійснювати захист прав людини та основоположних свобод у належний спосіб.

Зроблено висновок, що практика ЄСПЛ є джерелом земельного права, встановленого, зокрема, на законодавчому рівні, а отже, суди повинні застосовувати рішення

ня цього Суду під час розгляду справ зі спорів, що виникають із земельних правовідносин.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; практика Європейського суду з прав людини; судова практика; земельні правовідносини.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України¹.

На підставі Закону України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” (далі – Закон про ратифікацію Конвенції; Конвенція; Перший протокол до Конвенції)² відбулася ратифікація Конвенції, у результаті чого цей акт став частиною національного законодавства України.

У пункті 1 ч. 1 Закону про ратифікацію Конвенції зазначено:

Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції³.

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією та протоколами до неї.

Крім того, 23 лютого 2006 р. прийнято Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (далі – Закон про ЄСПЛ)⁴, який має на меті регулювати відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах проти України; із необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 18.12.2019).

² Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 457/97-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 18.12.2019).

³ Там само.

⁴ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>> (дата звернення: 18.12.2019).

до неї; із впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України.

У статті 17 Закону про ЄСПЛ визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику цього Суду як джерело права⁵.

Відповідно до ч. 4 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) суд застосовує при розгляді справ Конвенцію і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права⁶.

Отже, у зв'язку з ратифікацією Конвенції, протоколів до неї, прийняттям Верховною Радою України Закону про ЄСПЛ та нової редакції ГПК України господарські суди, здійснюючи судочинство у справах, віднесених до їхньої юрисдикції, мають застосовувати судові рішення та ухвали ЄСПЛ із будь-якої справи, що перебувала в його провадженні.

Досліджуючи правову природу та значення рішень ЄСПЛ, варто зауважити, що хоча законодавчо такі рішення і визнані джерелами права, проте в науці й досі триває дискусія стосовно виправданості надання їм такого статусу⁷.

Проблеми застосування практики ЄСПЛ у регулюванні земельних відносин висвітлювали А. Мірошніченко, І. Шевчук, В. Носік, Д. Санніков, М. Саннікова, Т. Коваленко та ін.

Зі свого боку, аналізуючи судову практику, що склалася сьогодні, варто зауважити, що українські суди під час вирішення спорів, які виникають із земельних правовідносин, а також із метою захисту земельних прав різних суб'єктів широко застосовують положення Конвенції, Першого протоколу до Конвенції та практику ЄСПЛ.

Згідно зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції:

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів⁸.

⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини (н 4).

⁶ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>> (дата звернення: 18.12.2019).

⁷ Т. Кагановська та І. Пахомова, 'Застосування практики Європейського суду з прав людини' (2018) 26 Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право 6–9.

⁸ Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 травня 1952 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535> (дата звернення: 18.12.2019).

Отже, у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції гарантовано право власності. Так, у справі “*Marckx v. Belgium*” ЄСПЛ уперше зазначив:

Визнаючи, що кожен має право на мирне користування своєю власністю, стаття 1, по суті, гарантує право власності. Це чітке враження було залишене словами “власність” і “використання власності” (французькою мовою: “*biens*”, “*propriété*”, “*usages des biens*”); *travaux préparatoires*, зі свого боку, однозначно підтверджують це: розробники постійно говорили про “право власності” або “право на власність” для того, щоб описати предмет наступних проєктів, які були попередниками статті 1. Дійсно, право розпоряджатися власністю становить традиційний і фундаментальний аспект права власності <...>.

Проте другий пункт статті 1 уповноважує Договірну Державу “вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів”. Таким чином, цей пункт призначає Договірні Держави самим визначати “необхідності” такого закону <...>. Стосовно “загальних інтересів”, то ця норма в деяких випадках може спонукати законодавчий орган до здійснення “контролю за користуванням майном”⁹.

При цьому варто зауважити, що поняття “майно” у ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є автономним поняттям, яке охоплює як “існуюче майно”, так і активи, зокрема й позови, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні “законне очікування”. “Майно” містить права “*in rem*” та “*in personam*”. Термін охоплює нерухоме і рухоме майно та інші майнові інтереси¹⁰.

Наведене, безперечно, є важливим для сфери правового регулювання земельних відносин, адже такими матеріальними активами може бути “законне сподівання” на виділення в натурі конкретної земельної ділянки та оформлення прав на неї, яке повинні забезпечити державні органи на підставі прийнятих ними рішень. Неможливість для особи домогтися виконання рішення “протягом розумного строку” є втручанням у її право на мирне володіння своїм майном. Крім того, право мирного володіння своїм майном ЄСПЛ поширює на випадки не лише набуття земельних ділянок у власність, а й у довгострокове користування, оскільки таке користування є “володінням”, що охоплюється змістом ст. 1 Першого протоколу до Конвенції¹¹.

⁹ *Marckx v. Belgium*. 13.06.1979, app. № 6833/74 (§ 63–64) <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>> (accessed: 18.12.2019).

¹⁰ *Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності* (пер з англ) <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf> (дата звернення: 18.12.2019)

¹¹ Т. Коваленко, “Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України” (2016) 11–12 *Юридична Україна* 82–7.

Аналізуючи практику ЄСПЛ у справах проти України, які містять земельно-правовий елемент, можна виокремити такі основні порушення, виявлені ЄСПЛ:

- порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (порушення права на мирне володіння майном, втручання із боку держави, позбавлення майна, непропорційний тягар, покладений на заявника, тощо);
- порушення ст. 6 Конвенції, зокрема щодо невиконання остаточного судового рішення;
- порушення ст. 13 Конвенції (відсутність можливості скористатися ефективним засобом захисту).

Для цілей цієї статті авторка проаналізувала окремі рішення ЄСПЛ, ухвалені у справах проти України, спірним правовідносинам у яких властиві земельно-правові ознаки, а отже, такі рішення, безперечно, мають надзвичайно важливе значення для судової практики як джерела права.

1. *Справа “Остапенко проти України”*¹² – порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

За обставинами справи заявник – фермер неодноразово звертався до міської та районної рад із клопотанням про надання йому ділянки землі сільськогосподарського призначення площею 22 га із державного земельного фонду (для ведення фермерського господарства). Клопотання заявника було відхилено у зв’язку з відсутністю земель відповідного призначення.

Згідно з рішенням арбітражного суду Миколаївської області від 4 квітня 2000 р. ухвалено передати заявникові земельну ділянку, зобов’язано видати йому акт постійного користування відповідною ділянкою. Однак на час звернення до ЄСПЛ зазначене рішення так і залишалося невиконаним.

Звертаючись до ЄСПЛ, заявник скаржився на порушення положень п. 1 ст. 6 Конвенції, тривале невиконання рішення від 4 квітня 2000 р. і на порушення права на мирне володіння майном, гарантованого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

За результатами розгляду справи ЄСПЛ зазначив, що рішення від 4 квітня 2000 р. залишається невиконаним упродовж майже 7 років і двох місяців, тому, враховуючи практику у таких справах, у справі “Остапенко проти України” констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (пункти 39–41)¹³.

Стосовно скарги заявника за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції ЄСПЛ зазначив:

¹² Остапенко проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 14 червня 2007 р., заява № 17431/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_229> (дата звернення: 18.12.2019).

¹³ Там само.

43. <...> Конвенційними інституціями сформовано єдину позицію, згідно з якою “майно” у сенсі статті 1 Першого протоколу може бути як “існуюче майно”, так і активи, включаючи скарги, в зв’язку з якими заявник може стверджувати, що він має щонайменше “законне сподівання” на те, що вони будуть реалізовані.

44. Суд визначає, що матеріальні активи, такі як борги, щодо яких заявник може заявляти щонайменше “законне сподівання” їх фактичного отримання, може також підпадати під поняття “майно”, зазначене у статті 1 Першого протоколу. Зокрема, Судом сформовано позицію, згідно з якою “скарга” може становити “майно” у сенсі статті 1 Першого протоколу, якщо вона достатньою мірою доведена для того, щоб бути виконаною¹⁴.

У цій справі ЄСПЛ зазначив, що відповідно до судового рішення від 4 квітня 2000 р. органи державної влади повинні були забезпечити заявникові виділення в натурі конкретно визначеної ділянки із фонду державних резервних земель сільськогосподарського призначення та видати заявникові свідоцтво про право довгострокового користування зазначеною ділянкою, оскільки з моменту ухвалення рішення від 4 квітня 2000 р. заявник мав установлене “законне сподівання” одержати таке майно, а неможливість для заявника домогтися виконання рішення становила втручання у його право на мирне володіння майном¹⁵.

Отже, ЄСПЛ визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

2. *Справа “Рисовський проти України”*¹⁶ – порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, ст. 13 Конвенції.

За фабулою справи заявник скаржився на те, що:

– тривале невиконання рішення суду 1994 р., згідно з яким сільську раду зобов’язано відвести в натурі земельну ділянку для фермерського господарства скаржника, не відповідало вимогам п. 1 ст. 6 Конвенції;

– неможливість отримати в натурі земельну ділянку, виділену заявникові для ведення фермерського господарства відповідно до рішення 1992 р., становила незаконне та непропорційне втручання у його права, гарантовані ст. 1 Першого протоколу до Конвенції;

– заявник не мав у своєму розпорядженні ефективного засобу юридичного захисту щодо своїх скарг, поданих згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, як це передбачено у ст. 13 Конвенції.

¹⁴ Остапенко проти України (н 12).

¹⁵ Там само.

¹⁶ Рисовський проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 20 жовтня 2011 р., заява № 29979/04 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854> (дата звернення: 13.01.2020).

При цьому Уряд України доводив, що:

– скарга, подана згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції, є несумісною *ratione personae* із зазначеним положенням, оскільки саме фермерське господарство заявника, а не він особисто, було стороною відповідного провадження. Отже, це провадження не стосувалося визначення цивільних прав та обов'язків заявника;

– по суті скарга на порушення положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції стосувалася невиконання рішення суду 1994 р. та як така була несумісною *ratione personae* із положеннями Конвенції, оскільки, так само як і за змістом доводів, зазначених стосовно прийнятності скарги за ст. 6, земельну ділянку було виділено фермерському господарству заявника, а не йому особисто.

За результатами розгляду заяви пана Рисовського ЄСПЛ дійшов декількох важливих висновків, які сьогодні суди широко застосовують під час розгляду “земельних” справ.

По-перше, ЄСПЛ у п. 52 рішення наголосив, що відповідно до його значної за обсягом практики виконання остаточного рішення, ухваленого судом, розглядається як невід'ємна частина “суду” в розумінні положень ст. 6 Конвенції, а тривале невиконання національними органами судового рішення, ухваленого не на їхню користь, становить, за загальним правилом, порушення цього положення. Водночас ЄСПЛ акцентував, що ‘не вживши необхідних заходів для виконання остаточного рішення суду у цій справі, органи влади позбавили положення пункту 1 статті 6 Конвенції їх корисної дії’¹⁷.

По-друге, констатовано порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції з огляду на те, що рішення від 1994 р. на користь заявника не було виконано; процедура скасування ухвали від 1992 р. Пустомитівською районною радою не передбачала достатніх гарантій недопущення зловживання зі сторони суб'єкта владних повноважень, що мало прояв можливості цього суб'єкта ретроактивно припинити помилково надане особі право без надання будь-якого відшкодування; у відсутності встановленого строку, протягом якого відповідні рішення можуть бути скасовані; у незалученні заінтересованих осіб до вирішення питання щодо скасування відповідного рішення; а також зважаючи на те, що ставлення суб'єктів владних повноважень до ситуації заявника було непослідовним, нескоординованим, а у зв'язку з тривалими затримками у прийнятті рішень зумовило тривалу невизначеність щодо права заявника на земельну ділянку.

¹⁷ Рисовський проти України (н 16).

Констатуючи порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, ЄСПЛ, зокрема, зазначив:

Принцип “належного урядування”, як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість. Будь-яка інша позиція була б рівнозначною, *inter alia*, санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам. З іншого боку, потреба виправити минулу “помилку” не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов’язків. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип “належного урядування” може не лише покладати на державні органи обов’язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові¹⁸.

У справі “Рисовський проти України” ЄСПЛ також констатував порушення ст. 13 Конвенції, оскільки не було доведено, що заявник мав ефективний засіб юридичного захисту стосовно своїх скарг, тобто засіб, який міг запобігти виникненню порушення, припинити його або забезпечити надання заявникові відповідного відшкодування.

3. *Справа “Кривенький проти України”*¹⁹ – порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

У межах цієї справи пан Кривенький звернувся до ЄСПЛ із заявою про незаконне позбавлення права власності на землю. Дослідивши всі обставини, ЄСПЛ зазначив, що експропріацію майна здійснив парламент у суспільних інтересах і з правомірною метою.

Він зауважив, що необхідною умовою такого позбавлення є дотримання балансу між загальним інтересом і вимогами щодо захисту індивідуальних основоположних прав, а отже, позбавлення майна без компенсації його реальної вартості є порушенням такого балансу та покладає надмірний тягар на заявника:

¹⁸ Рисовський проти України (н 16).

¹⁹ Кривенький проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 16 лютого 2017 р., заява № 43768/07 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48> (дата звернення: 13.01.2020).

46. Суд зазначає, що, як вбачається з доводів заявника, які не оскаржувались Урядом, заявник отримав та володів земельною ділянкою, про яку йдеться у цьому провадженні, відповідно до дійсного сертифікату та добросовісно. Він сплачував податок на землю та обробляв її з 1997 року як власник частки на земельній ділянці, яка належала колективному сільськогосподарському підприємству, а в 2003 році належним чином оформив своє право власності. За цих обставин, на думку Суду, *той факт, що у 2006 році земля була вилучена у заявника без виплати будь-якої компенсації чи іншого виду належного відшкодування, є достатнім для того, щоб дійти висновку, що в результаті позбавлення заявника цієї земельної ділянки на нього був покладений непропорційний тягар*²⁰.

ЄСПЛ одногосно ухвалив рішення, в якому констатував порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та призначив відшкодувати матеріальну та моральну шкоду у сумі 10 тис. євро.

4. *Справа “Зеленчук і Цицюра проти України”*²¹ – порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Підставою для ухвалення ЄСПЛ рішення у зазначеній справі стали подані у грудні 2015 р. заяви двох громадян України – С. Зеленчук і В. Цицюри, які як власники земельних ділянок (паїв) стверджували, що запроваджений законодавством України земельний мораторій порушує їхнє право власності на сільськогосподарські земельні ділянки (паї), оскільки позбавляє їх можливості розпоряджатися землею в обсязі, визначеному Конвенцією та гарантованому Конституцією України.

Розглянувши скарги заявників, ЄСПЛ констатував порушення прав заявників, гарантованих ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, та акцентував, що абсолютна заборона в Україні продажу або будь-якого іншого способу відчуження земель сільськогосподарського призначення (мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення) порушує положення Конвенції та не відповідає його практиці. Він також зазначив, що у жодній іншій державі Ради Європи не запроваджено такої заборони.

Характерним є застосування ЄСПЛ у цій справі положень ст. 46 Конвенції та застереження, що проблема полягає у національному законодавстві, а висновки самого ЄСПЛ виходять за межі особистих інтересів заявників у цій справі. Він також зазначив, що держава-відповідач має вжити належних законодавчих та (або) інших заходів загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення, з одного боку,

²⁰ Кривенький проти України (н 19).

²¹ Зеленчук і Цицюра проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 22 травня 2018 р., заяви № 846/16 та № 1075/16 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79> (дата звернення: 13.01.2020).

та загальними інтересами суспільства – з другого, відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією.

У цьому рішенні ЄСПЛ акцентував, що у разі якщо держава-відповідач необґрунтовано затягуватиме вжиття необхідних заходів загального характеру з метою виконання рішення, із часом це може призвести до ситуації, коли присудження компенсації згідно зі ст. 41 зрештою може стати виправданим, принаймні для певних категорій власників землі сільськогосподарського призначення²².

5. *Справа “Віра Довженко проти України”*²³ – порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

За обставинами цієї справи відповідно до розпорядження Варвинської районної адміністрації (далі – районна адміністрація) 26 січня 2004 р. заявниця отримала акт на право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, що офіційно посвідчувало її право власності на землю. Заявниця не зверталася із заявою про встановлення меж ділянки в натурі та не займалася землеробством. Згодом районна адміністрація без відома заявниці уклала договір оренди із приватною компанією, надавши їй в оренду належну заявниці землю та отримуючи за це орендну плату.

Після звернення заявниці за отриманням дозволу на встановлення меж її земельної ділянки в натурі районна адміністрація припинила дію договору оренди із приватною компанією. У липні 2005 р. межі земельної ділянки заявниці були встановлені в натурі і приватна компанія припинила користуватися її землею.

Заявниця звернулася з цивільним позовом проти районної адміністрації та приватної компанії, вимагаючи відшкодування за користування її землею приватною компанією у розмірі вартості зібраного з належної цій особі землі врожаю.

2 червня 2006 р. Варвинський районний суд Чернігівської області задовольнив позов заявниці та зазначив, що договір оренди порушив її майнові права, його необхідно визнати недійсним, а заявниця мала право на відшкодування за користування її власністю, розмір якого дорівнював вартості зібраного з її землі врожаю. Відшкодування мали сплатити заявниці районна адміністрація та приватна компанія, оскільки вони несли солідарну відповідальність за неправомірне користування землею заявниці. Апеляційний суд Чернігівської області скасував це рішення, зазначивши, що оскільки межі землі заявниці були встановлені у натурі лише у липні 2005 р., до цієї дати заявниця не мала можливості користу-

²² Зеленчук і Цицюра проти України (н 21).

²³ Віра Довженко проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 15 січня 2019 р., заява № 26646/07 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d52> (дата звернення: 13.01.2020).

ватися землею та не має права на відшкодування. Верховний Суд України відмовив у розгляді по суті касаційної скарги заявниці, визнавши її необґрунтованою.

До ЄСПЛ заявниця скаржилася за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, що надання районною державною адміністрацією її земельної ділянки без дозволу цієї особи в оренду приватній компанії та ненадання відшкодування за таке користування є незаконним і непропорційним втручанням у її право на вільне володіння відповідною земельною ділянкою.

Розглянувши скарги заявниці, ЄСПЛ зазначив, що коли спірна земельна ділянка була надана в оренду, ця особа вже мала державний акт на право власності, який засвідчував її виключні права на цю земельну ділянку відповідно до ст. 125 Земельного кодексу України²⁴ та виключав будь-яке втручання третіх осіб у власність скаржниці. У зв'язку з наведеним ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у мирне володіння заявницею її майном явно порушило законодавство України та не було законним для цілей аналізу за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, а отже, вимоги зазначеної статті порушено:

39. Суд повторює, що стаття 1 Першого протоколу до Конвенції вимагає, щоб будь-яке втручання державних органів у мирне володіння майном було законним. У зв'язку з цим Суд нагадує, що для того, щоб втручання було законним, воно, перш за все, повинно мати правові підстави у національному законодавстві.

40. Хоча заявниця не мала права користуватися спірною земельною ділянкою через невстановлення її меж в натурі, Суд зазначає, що коли спірна земельна ділянка була надана в оренду, заявниця вже мала державний акт на право власності, який засвідчував її виключні права на неї відповідно до статті 125 Земельного кодексу України та виключав будь-яке втручання третіх осіб у її власність. Отже, з цього випливає, що на момент обставин справи у національному законодавстві не існувало жодних положень, які б становили достатні правові підстави для оскаржуваних обмежувальних заходів.

41. Це означає, що *зазначене втручання у мирне володіння заявницею її майном явно порушило законодавство України та не було законним для цілей аналізу за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції*²⁵.

Висновки. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод хоча й не містить положень про захист “земельних” прав, однак у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визначено, що кожна фізична

²⁴ Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>> (дата звернення: 13.03.2020).

²⁵ Віра Довженко проти України (n 23).

або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. При цьому поняття “майно” є автономним та охоплює як “наявне майно”, так і активи, зокрема й позови чи скарги, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має, принаймні, “законне очікування” на їх отримання.

Розглядаючи справи із земельно-правовим елементом за участю України, ЄСПЛ констатував порушення як власне Конвенції, так і ст. 1 Першого протоколу до неї. При цьому аналіз зазначених рішень дає змогу стверджувати про застосування декількох концептуальних підходів:

1. Матеріальні активи, такі як борги, щодо яких заявник може заявляти щонайменше “законне сподівання” стосовно їх фактичного отримання, можуть охоплюватися поняттям “майно”, наведеним у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Зокрема, ЄСПЛ сформував позицію, згідно з якою “скарга” може становити “майно” у сенсі положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо вона достатньою мірою доведена для того, щоб бути виконаною.

2. Виконання остаточного рішення, ухваленого судом, становить невід’ємну частину “суду” в розумінні положень ст. 6 Конвенції, а тривале невиконання національними органами судового рішення, ухваленого не на їх користь, становить, за загальним правилом, порушення цього положення, та, відповідно позбавляє положення п. 1 ст. 6 Конвенції їх корисної дії.

3. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип “належного урядування” може не лише зобов’язувати державні органи діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й вимагати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові.

4. Необхідною умовою позбавлення майна є дотримання балансу між загальним інтересом і вимогами щодо захисту індивідуальних основоположних прав, а отже, позбавлення майна без компенсації його реальної вартості є порушенням такого балансу та покладає надмірний тягар на заявника.

5. Абсолютна заборона в Україні продажу або будь-якого іншого способу відчуження земель сільськогосподарського призначення (мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення) порушує положення Конвенції та не відповідає практиці ЄСПЛ.

6. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції вимагає, щоб будь-яке втручання державних органів у мирне володіння майном було законним. У зв’язку з наведеним для того, щоб втручання було законним, воно насамперед повинно мати правові підстави у національному законодавстві.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Kahanovska T ta Pakhomova I, 'Zastosuvanniapratyky Yevropeyskohosudu z pravliudyny' ['Application of Case Law of the European Court of Human Rights'] (2018) 26 Visnyk Kharkivskogo natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina (in Ukrainian).
2. Kovalenko T 'Praktyka Yevropeyskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo zemelnoho prava Ukrainy' ['Case Law of the European Court of Human Rights as a Source of Land Law in Ukraine'] (2016) 11–12 Yurydychna Ukraina (in Ukrainian).

Tetiana Drobotova

JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AGAINST UKRAINE: A LAND LAW ASPECT

ABSTRACT. Article 55 of the Constitution of Ukraine stipulates that human and civil rights and freedoms shall be protected by court; after exhausting all domestic legal instruments, everyone shall have the right to appeal for the protection of his/her rights and freedoms to the relevant international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant.

In this aspect, ensuring of human rights is a priority goal of the State policy which is implemented, in particular, through the national mechanisms of human rights, and after their use – by appealing to the relevant international bodies or institutions.

As an independent judicial body, the European Court of Human Rights (ECHR), at the supranational level, monitors compliance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (the Convention) by the States which have ratified it, including Ukraine, which, having ratified the Convention and its protocols, has primarily assumed the obligation to guarantee the rights and freedoms established by these international instruments to everyone under its jurisdiction.

Today, Ukraine takes the lead among the countries participating in the Convention in terms of the number of appeals to the ECHR, and this is conclusive evidence that this Court's case law has special importance in forming of an effective system for the protection of the rights of individuals and legal entities in Ukraine.

The author analyzed a number of ECHR judgments against Ukraine in cases relating to relations under land law, with the aim of highlighting the most common violations of the provisions of the Convention and the First Protocol by the State of Ukraine in the context of land dispute resolution, in particular, so that the judicial authorities of our State can further prevent such violations and protect human rights and fundamental freedoms as appropriate.

The author concludes that the ECHR case law is a source of land law established, in particular, at the legislative level, and therefore, courts should apply the judgments delivered by this Court when considering cases related to disputes arising from relations under land law.

KEYWORDS: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; case law of the European Court of Human Rights; case law; relations under land law.